

Jaroslav Fenyk, Ladislav Smejkal

Zákon o trestní odpovědnosti právnických osob a řízení proti nim

Komentář

Příloha: Modelová interní opatření
k předcházení trestné činnosti
právníké osoby



Wolters Kluwer
Česká republika

Jaroslav Fenýk, Ladislav Smejkal

Zákon o trestní odpovědnosti právnických osob a řízení proti nim

Komentář

Příloha: Modelová interní opatření
k předcházení trestné činnosti
právnícké osoby



Wolters Kluwer
Česká republika

Vzor citace: FENYK, J., SEJKAL, L. *Zákon o trestní odpovědnosti právnických osob a řízení proti nim. Komentář. Příloha: Modelová interní opatření k předcházení trestné činnosti právnické osoby.* Praha: Wolters Kluwer ČR, 2012. 184 s.

KATALOGIZACE V KNIZE - NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Fenyk, Jaroslav

Zákon o trestní odpovědnosti právnických osob a řízení proti nim : komentář / Jan Fenyk, Ladislav Smejkal. - Vyd. 1. - Praha : Wolters, Kluwer ČR, 2012.

– 184 s. – (Komentáře Wolters Kluwer)

Příloha: Modelová interní opatření k předcházení trestné činnosti právnické osoby
ISBN 978-80-7357-720-9

347.19 * 343.222 * 343.13 * 341.45 * (437.3)

- právnické osoby – Česko
- trestní odpovědnost – Česko
- trestní řízení – Česko
- právní styk s cizinou v trestních věcech – Česko
- zákony
- komentáře

343 – Trestní právo [16]

Právní stav publikace je ke dni 1. 1. 2012

© prof. JUDr. Jaroslav Fenyk, Ph.D., DSc., JUDr. Ladislav Smejkal, 2012

Lektorovala: prof. JUDr. Dagmar Čisarová, DrSc.

ISBN 978-80-7357-720-9 (brož.)

ISBN 978-80-7478-086-8 (pdf)

OBSAH

Seznam použitých zkratk	VII
Předmluva	IX
Úvod	XI

ZÁKON č. 418/2011 Sb., o trestní odpovědnosti právnických osob a řízení proti nim	1
--	----------

§ 1–6 ČÁST PRVNÍ OBECNÁ USTANOVENÍ	1
§ 1 Předmět úpravy a její vztah k jiným zákonům	1
§ 2 Místní působnost	8
§ 3 (<i>Zásada personality</i>)	12
§ 4 (<i>Zásada univerzality</i>)	13
§ 5 (<i>Působnost stanovená mezinárodní smlouvou</i>)	14
§ 6 Vyloučení odpovědnosti některých právnických osob za trestný čin	15

§ 7–13 ČÁST DRUHÁ ZÁKLADY TRESTNÍ ODPOVĚDNOSTI PRÁVNICKÝCH OSOB	22
§ 7 Trestné činy	22
§ 8 Trestní odpovědnost právnické osoby	27
§ 9 Pachatel, spolupachatel a účastník	43
§ 10 Trestní odpovědnost právního nástupce právnické osoby	45
§ 11 Účinná lítost	54
§ 12 Promlčení trestní odpovědnosti	58
§ 13 Vyloučení z promlčení	59

§ 14–27 ČÁST TŘETÍ TRESTY A OCHRANNÁ OPATŘENÍ	62
§ 14–15 Hlava I Obecná ustanovení	62
§ 14 Přiměřenost trestu a ochranného opatření	63
§ 15 Druhy trestů a ochranných opatření	69

§ 16–23	Hlava II	Ukládání jednotlivých druhů trestů	70
§ 16		Zrušení právnické osoby	70
§ 17		Propadnutí majetku	74
§ 18		Peněžitý trest	76
§ 19		Propadnutí věci nebo jiné majetkové hodnoty	77
§ 20		Zákaz činnosti	78
§ 21		Zákaz plnění veřejných zakázek, účasti v koncesním řízení nebo ve veřejné soutěži	80
§ 22		Zákaz přijímání dotací a subvencí	83
§ 23		Uveřejnění rozsudku	84
§ 24–25	Hlava III	Zánik výkonu trestu	86
§ 24		Promlčení výkonu trestu	86
§ 25		Vyloučení z promlčení	88
§ 26	Hlava IV	Ochranné opatření	88
§ 26		Zabrání věci nebo jiné majetkové hodnoty	88
§ 27	Hlava V	Zánik účinků odsouzení	90
§ 27		<i>(Zánik účinků odsouzení)</i>	90
§ 28–41	ČÁST ČTVRTÁ ZVLÁŠTNÍ USTANOVENÍ O ŘÍZENÍ PROTI PRÁVNICKÝM OSOBÁM.		92
§ 28		Vztah k řízení o správním deliktu	94
§ 29		Místní příslušnost	99
§ 30		Vyrozumění o zahájení a skončení trestního stíhání	100
§ 31		Společné řízení	103
§ 32		Zrušení, zánik a přeměna právnické osoby	105
§ 33		Zajišťovací opatření	114
§ 34		Úkony právnické osoby	116
§ 35		Obhájce	120
§ 36		Předvolání, předvedení a pořádková pokuta	123
§ 37		Výslech a závěrečná řeč v hlavním líčení a ve veřejném zasedání	124
§ 38		Výkon trestu zrušení právnické osoby	127
§ 39		Výkon trestu zákazu plnění veřejných zakázek, účasti v koncesním řízení nebo ve veřejné soutěži	129
§ 40		Výkon trestu zákazu přijímání dotací a subvencí	130
§ 41		Výkon trestu uveřejnění rozsudku	131
§ 42–47	ČÁST PÁTÁ ZVLÁŠTNÍ USTANOVENÍ O PRÁVNÍM STYKU S CIZINOU		132
§ 42		Dožádání	133
§ 43		Převzetí a předávání trestních věcí	134
§ 44		Uznání a výkon rozhodnutí ve vztahu k cizině	136

§ 45	Uznání a výkon rozhodnutí o zajištění majetku nebo důkazního prostředku s členskými státy Evropské unie.	139
§ 46	Uznání a výkon rozhodnutí o peněžitých sankcích a jiných peněžitých plněních s členskými státy Evropské unie.	140
§ 47	Uznání a výkon rozhodnutí ukládajících propadnutí nebo zabránění majetku, věcí nebo jiných majetkových hodnot s členskými státy Evropské unie.	142
§ 48	ČÁST ŠESTÁ ÚČINNOST.	145
§ 48		145
PŘÍLOHA K § 8 Modelová interní opatření k předcházení trestné činnosti právnické osoby a jejím následkům.		146
Seznam použité literatury.		155
Seznam související literatury.		157
O autorech.		162
Věcný rejstřík.		164

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK

TOPOZ	zákon č. 418/2011 Sb., o trestní odpovědnosti právnických osob a řízení proti nim
tr. zák.	zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, ve znění pozdějších předpisů
tr. ř.	zákon č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním (trestní řád), ve znění pozdějších předpisů
z. s. m.	zákon č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů (zákon o soudnictví ve věcech mládeže), ve znění pozdějších předpisů
obch. zák.	zákon č. 513/1991 Sb., obchodní zákoník, ve znění pozdějších předpisů
obč. zák.	zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů
zák. práce	zákon č. 262/2006 Sb., zákoník práce, ve znění pozdějších předpisů
zák. o přem.	zákon č. 125/2008 Sb., o přeměnách obchodních společností a družstev, ve znění pozdějších předpisů
z. v. z.	zákon č. 137/2006 Sb., o veřejných zakázkách, ve znění pozdějších předpisů
k. z.	zákon č. 139/2006 Sb., o koncesních smlouvách a koncesním řízení (koncesní zákon), ve znění pozdějších předpisů
Listina	Listina základních práv a svobod, vyhlášená předsednictvem České národní rady dne 16. 12. 1992 jako součást ústavního pořádku České republiky (č. 2/1993 Sb., ve znění ústavního zákona č. 162/1998 Sb.)
z. r. t.	zákon č. 269/1994 Sb., o Rejstříku trestů, ve znění pozdějších předpisů

o. s. ř.	zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, ve znění pozdějších předpisů
spr. ř.	zákon č. 500/2004 Sb., správní řád, ve znění pozdějších předpisů
z. o. z.	zákon č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti, ve znění pozdějších předpisů

PŘEDMLUVA

Dnem 1. 1. 2012 nabývá účinnosti zákon o trestní odpovědnosti právnických osob a řízení proti nim. Komentář je určen zejména pro odbornou veřejnost – soudce, státní zástupce, advokáty, policejní orgány, pedagogy, studenty, ale i právnické osoby a jejich zástupce či zaměstnance. Komentář může usnadnit vstup předpisu upravujícího trestání právnických osob, jenž dosud neměl v České republice obdoby a který zcela mění dosavadní koncepci základů trestní odpovědnosti, do každodenní praxe účastníků trestního řízení.

Práce se zaměřuje na praktickou potřebu, proto autoři většinou upustili od rozsáhlých teoretických výkladů, které někdy komentáře provázejí, a pokud možno srozumitelně vysvětlují, jak jednotlivá ustanovení vhodně aplikovat. Komentář je tvořen výklady k hmotněprávní a procesní části a obsahuje též odkazy na příslušnou právní úpravu a přehled odborné literatury.

Předpis byl přijat především na podkladě požadavku mezinárodních organizací a komentář odráží i tuto skutečnost.

Zpracovatelé věnovali potřebnou pozornost i vztahu předpisu a trestního zákoníku či trestního řádu, který je jedním z klíčových momentů, s nimiž se uživatel bude v praxi setkávat. Komentář používá ve značné míře předpisů soukromého práva, zejména práva obchodních společností, práva hospodářské soutěže a uplatňuje se i v oboru práva správního. Na vypracování komentáře se proto podíleli odborníci z oblasti trestního práva i soukromoprávních odvětví.

Zákon je tvořen hmotněprávní a procesní částí a komentář pokrývá přiměřeným způsobem obě tyto oblasti. Nejvíce problematickým bodem celé úpravy je otázka tzv. zavinění právnické osoby, které je proto v knize věnována mimořádná pozornost.

Přílohou komentáře jsou modelová preventivní opatření k předcházení trestné činnosti právnické osoby, která mohou být při přiměřené aplikaci užitečným nástrojem či přímo vzorem, zejména pro obchodní společnosti. Jejich účelem je předložit pro potřebu těchto subjektů pravidla, která mohou přispět k prevenci trestné činnosti právnické osoby [§ 8 odst. 2 písm. b)]. Tato opatření navazují na obdobný model, který provází tzv. *United Kingdom Bribery Act 2010*.

Autoři si dovolují tímto vyslovit své poděkování Mgr. Haně Petrů za velmi kvalitní a pečlivé zpracování náročných rešerší odborné literatury a právních předpisů.

Brno, leden 2012

prof. JUDr. Jaroslav Fenyk, Ph.D., DSc.
JUDr. Ladislav Smejkal

ÚVOD

Zákon o trestní odpovědnosti právnických osob a řízení proti nim zavádí českému právu neznámou kolektivní odpovědnost za protiprávní jednání v oblasti trestního práva. Dosud totiž trestní odpovědnosti podléhali pouze jednotlivci a české trestní právo plně respektovalo zásadu, podle které se právnické osoby trestného činu dopustit nemohou (*societas delinquere non potest*).

Předpis je rozdělen na část hmotněprávní a část procesní. Hmotněprávní část tvoří kromě vymezení působnosti zákona základy trestní odpovědnosti právnické osoby a zvláštní ustanovení o trestech a ochranných opatřeních. Procesní část obsahuje některá specifická ustanovení o trestním řízení proti právnickým osobám, přizpůsobená jejich povaze, a ustanovení o mezinárodní justiční spolupráci. Zákon má dopady i do oblasti občanského, obchodního a správního práva.

Komentář reflektuje všechny tyto změny. Vytváří novou, potřebnou terminologii a představuje názory autorů na nové instituty trestního práva hmotného a procesního, přitom upřednostňuje restriktivní výklad právních textů, včetně teoretického zdůvodnění.

ZÁKON č. 418/2011 Sb.

ze dne 27. října 2011

O TRESTNÍ ODPOVĚDNOSTI PRÁVNICKÝCH OSOB A ŘÍZENÍ PROTI NIM

Parlament se usnesl na tomto zákoně České republiky:

ČÁST PRVNÍ OBEČNÁ USTANOVENÍ

§ 1

Předmět úpravy a její vztah k jiným zákonům

(1) Tento zákon upravuje podmínky trestní odpovědnosti právnických osob, tresty a ochranná opatření, které lze za spáchání stanovených trestných činů právnickým osobám uložit, a postup v řízení proti právnickým osobám.

(2) Nestanoví-li tento zákon jinak, použije se trestní zákoník a v řízení proti právnické osobě trestní řád, není-li to z povahy věci vyloučeno.

(3) Pro účely jiných právních předpisů se trestním řízením rozumí i řízení vedené proti právnické osobě podle tohoto zákona.

K odst. 1

1. Podle TOPOZ jsou za své jednání trestně odpovědné výhradně právnické osoby s výjimkami uvedenými v § 6 (viz komentář k tomuto ustanovení). TOPOZ se nevztahuje na trestní odpovědnost podnikatelů – fyzických osob, někdy označovaných souhrnně jako osoby samostatně výdělečně činné (OSVČ). Je přitom zcela bez významu, zda se jedná o osobu podnikající na základě zákona č. 455/1991 Sb., o živnostenském podnikání, ve znění pozdějších předpisů, nebo jiného zákona, či zda se jedná o osobu vykonávající tzv. svobodné povolání či osobu provozující zemědělskou výrobu.¹⁾ Ovšem nejen fyzická osoba v postavení podnikatele, ale jakákoliv fyzická osoba, ať už je v postavení studenta, zaměstnance, či člena statutárního orgánu, nemůže být trestně odpovědná podle tohoto zákona, ale výhradně podle trestního zákoníku, případně zákona o soudnictví ve věcech mládeže.

¹⁾ Srov. definici podnikatele v § 2 odst. 2 obch. zák.

Právnícká osoba

2. Uznání určitého subjektu za právnickou osobu lze provést na základě **dvou kritérií**:

- subjekt právo za právnickou osobu **výslovně označuje**, nebo
- subjekt je jako právnická osoba vymezen za pomoci **typických znaků**, které v odborné teorii a praxi převažují jako pojmové znaky právnických osob.

3. Důvodová zpráva vychází z tzv. **teorie fikce**,²⁾ podle které je právnická osoba umělým útvarem, jemuž zákon přiznává možnost aktivně působit v právních vztazích. Zákon přitom nikterak nedefinuje termín „právnické osoby“.

4. Pojem „právnická osoba“ bude pro účely zákona třeba vykládat ve smyslu § 18 obč. zák. Podle § 18 obč. zák. se za právnickou osobu považují:

- sdružení fyzických nebo právnických osob,
- účelová sdružení majetku,
- jednotky územní samosprávy a
- jiné subjekty, o kterých to stanoví zákon.

5. Z právní úpravy právnických osob v občanském zákoníku lze odvodit, že obecně se právnické osoby vyznačují následujícími znaky:

- právní subjektivita,
- způsobilost k právním úkonům,
- způsobilost k protiprávním úkonům,
- název,
- sídlo,
- vnitřní organizační struktura a
- osamostatnění majetku, tj. majetek oddělený od ostatních fyzických a právnických osob.

6. Mezi právnické osoby lze řadit zejména následující subjekty:

- subjekty definované v obchodním zákoníku, tj. **veřejná obchodní společnost** (§ 76 a násl. obch. zák.), **komanditní společnost** (§ 93 a násl. obch. zák.), **společnost s ručením omezeným** (§ 105 a násl. obch. zák.), **akciová společnost** (§ 154 a násl. obch. zák.), **družstvo** (§ 221 a násl. obch. zák.), ale i **bytové družstvo** a **družstevní záložna** (zákon č. 87/1995 Sb., o spořitelních a úvěrních družstvech, ve znění pozdějších předpisů);

²⁾ Touto Savignyho teorií je právnická osoba chápána jako osoba fiktivní, protikladná fyzické osobě, jež je přirozenou, reálnou osobou. Právnická osoba je vnímána jako legislativní právní konstrukce. V teorii se k fikci přistupuje různým způsobem. Tak např. teorie personifikace právnickou osobu chápe jako útvar, na který jsou vztaženy vlastnosti lidské bytosti jakožto na subjekt, který těmito vlastnostmi vybaven nebyl. Pro zastánce této teorie však jediným reálně existujícím subjektem zůstává fyzická osoba, právní předpis však určité osobě právní subjektivitu může přiznat s vědomím, že ani fyzická osoba by nebyla subjektem práv, pokud by jí právo toto postavení nepřiznalo. Tím, že se na fyzické (právnické) osoby právo obrací, resp. že jim přiznává určitá práva a ukládá jim povinnosti, činí z nich subjekty práv. V otázce pojetí právnické osoby vycházelo z fikční teorie např. římské právo, které právnickou osobu považovalo za útvar fiktivní, existující pouze v právu, označovaný také jako „osoba mystická“ či „osoba morální“. Je na ní založen i připravovaný návrh kodexu občanského práva. Srov. např. Hurdík, J. *Právnické osoby a jejich typologie*. 2. vydání. Praha: C. H. Beck, 2009, s. 13–14.

- **státní podnik** na základě zákona č. 77/1997 Sb., o státním podniku, ve znění pozdějších předpisů;
- **evropská společnost** na základě nařízení Rady ES č. 2157/2001, o statutu Evropské společnosti, a zákona č. 627/2004 Sb., o Evropské společnosti, ve znění pozdějších předpisů;
- **evropská družstevní společnost** podle nařízení Rady ES č. 1435/2003, o statutu evropské družstevní společnosti, a směrnice Rady 2003/72/ES, kterou se doplňuje statut evropské družstevní společnosti s ohledem na zapojení zaměstnanců, a zákona č. 307/2006 Sb., o evropské družstevní společnosti, ve znění pozdějších předpisů;
- **evropské hospodářské zájmové sdružení** podle nařízení Rady (EHS) č. 2137/85/EHS, o zřízení evropského hospodářského zájmového sdružení, a dále zákona č. 360/2004 Sb., o evropském hospodářském zájmovém sdružení, ve znění pozdějších předpisů;
- **sdružení podle zákona o sdružování občanů** (zák. č. 83/1990 Sb., ve znění pozdějších předpisů), mezi ně se řadí i **odborové organizace a svazy zaměstnavatelů** jako Svaz průmyslu a dopravy, Svaz automobilového průmyslu atd.;
- **církev a náboženská společnost** podle zákona č. 3/2002 Sb., o svobodě náboženského vyznání a postavení církví a náboženských společností a o změně některých zákonů (zákon o církvích a náboženských společnostech), ve znění pozdějších předpisů, jakož i **svaz církví a náboženských společností** na základě tohoto zákona;
- **politická strana a hnutí** podle zákona č. 424/1991 Sb., o sdružování v politických stranách a v politických hnutích, ve znění pozdějších předpisů;
- **zájmové sdružení právnických osob** (§ 20f a násl. obč. zák.);
- **společenství vlastníků (bytových) jednotek** na základě zákona č. 72/1994 Sb., o vlastnictví bytů, ve znění pozdějších předpisů;
- **honební společenstvo** podle zákona č. 449/2001 Sb., o myslivosti, ve znění pozdějších předpisů;
- **komoditní burza** podle zákona č. 229/1992 Sb., o komoditních burzách, ve znění pozdějších předpisů;
- **nadace a nadační fond** podle zákona č. 227/1997 Sb., o nadacích a nadačních fondech, ve znění pozdějších předpisů;
- **obecně prospěšná společnost** podle zákona č. 248/1995 Sb., o obecně prospěšných společnostech, ve znění pozdějších předpisů;
- **právnická osoba zřízená na základě zvláštního zákona**, mj. Česká televize (zák. č. 483/1991 Sb., ve znění pozdějších předpisů), Český rozhlas (zák. č. 484/1991 Sb., ve znění pozdějších předpisů), Česká tisková kancelář (zák. č. 517/1992 Sb., ve znění pozdějších předpisů), Česká národní banka (zák. č. 6/1993 Sb., ve znění pozdějších předpisů), České dráhy (zák. č. 77/2002 Sb., ve znění pozdějších předpisů), Všeobecná zdravotní

pojišťovna České republiky (zák. č. 551/1991 Sb., ve znění pozdějších předpisů);

- **příspěvková organizace kraje** na základě zákona č. 250/2000 Sb., o rozpočtových pravidlech územních rozpočtů, ve znění pozdějších předpisů a **státní příspěvková organizace** na základě zákona č. 219/2000 Sb., o majetku ČR a jejím vystupování v právních vztazích, ve znění pozdějších předpisů, a zákona č. 218/2000 Sb., o rozpočtových pravidlech, ve znění pozdějších předpisů;
- **komora či profesní sdružení**, mj. Česká advokátní komora (zák. č. 85/1996 Sb., ve znění pozdějších předpisů), Exekutorská komora České republiky (zák. č. 120/2001 Sb., ve znění pozdějších předpisů), Notářská komora České republiky (zák. č. 358/1992 Sb., ve znění pozdějších předpisů), přičemž jednotlivé notářské komory na úrovni obvodů krajských soudů nemají postavení právnické osoby, Komora auditorů České republiky (zák. č. 93/2009 Sb., ve znění pozdějších předpisů), Komora daňových poradců (zák. č. 523/1992 Sb., ve znění pozdějších předpisů), Česká lékařská komora, Česká stomatologická komora a Česká lékárnická komora (zák. č. 220/1991 Sb., ve znění pozdějších předpisů), Komora veterinárních lékařů České republiky (zák. č. 381/1991 Sb., ve znění pozdějších předpisů), Česká komora architektů a Česká komora autorizovaných inženýrů a techniků ve výstavbě (zák. č. 360/1992 Sb., ve znění pozdějších předpisů), Komora patentových zástupců České republiky (zák. č. 417/2004 Sb., ve znění pozdějších předpisů) atd.;
- **Hospodářská komora České republiky a Agrární komora České republiky** na základě zákona č. 301/1992 Sb., ve znění pozdějších předpisů, přičemž obě komory jsou organizovány na úrovni okresů, kdy každá okresní komora má postavení právnické osoby;
- **veřejnoprávní fond**, mj. Státní fond kultury (zák. č. 239/1992 Sb., ve znění pozdějších předpisů), Pozemkový fond České republiky (zák. č. 569/1991 Sb., ve znění pozdějších předpisů), Státní fond České republiky pro podporu a rozvoj české kinematografie (zák. č. 241/1992 Sb., ve znění pozdějších předpisů), Státní zemědělský intervenční fond (zák. č. 256/2000 Sb., ve znění pozdějších předpisů), Státní fond dopravní infrastruktury (zák. č. 104/2000 Sb., ve znění pozdějších předpisů), Zajišťovací fond (zák. č. 280/1992 Sb., ve znění pozdějších předpisů) a Státní fond rozvoje bydlení (zák. č. 211/2000 Sb., ve znění pozdějších předpisů);
- **vysoká škola** podle zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách, ve znění pozdějších předpisů;
- **školská právnická osoba**, tj. základní škola, střední a vyšší odborná škola, ale i jiné školské zařízení jako právnická osoba podle zákona č. 561/2004 Sb., školský zákon, ve znění pozdějších předpisů nebo jako příspěvkové organizace podle zákona č. 250/2000 Sb., ve znění pozdějších předpisů;

- **zdravotní pojišťovna** na základě zákona č. 280/1992 Sb., o resortních, oborových, podnikových a dalších zdravotních pojišťovnách, ve znění pozdějších předpisů;
- **veřejná výzkumná instituce** v souladu se zákonem č. 341/2005 Sb., o veřejných výzkumných institucích, ve znění pozdějších předpisů;
- **zdravotnické zařízení** podle zákona č. 245/2006 Sb., o veřejných neziskových ústavních zdravotnických zařízeních, ve znění pozdějších předpisů;
- **obec** ve smyslu zákona č. 128/2000 Sb., o obcích (obecní zřízení), ve znění pozdějších předpisů, včetně města, městyse či statutárního města (srov. komentář k § 6 o vyloučení trestní odpovědnosti obce);
- **kraj** ve smyslu zákona č. 129/2000 Sb., o krajích (krajské zřízení), ve znění pozdějších předpisů (srov. komentář k § 6 o vyloučení trestní odpovědnosti kraje);
- **hlavní město Praha** podle zákona č. 131/2000 Sb., o hlavním městě Praze, ve znění pozdějších předpisů (srov. komentář k § 6 o vyloučení trestní odpovědnosti hlavního města Prahy);
- **český stát** (srov. komentář k § 6 o vyloučení trestní odpovědnosti České republiky);
- **zahraniční státy** (srov. komentář k § 6 o vyloučení trestní odpovědnosti);
- **mezinárodní organizace veřejného práva** (srov. komentář k § 6 o vyloučení trestní odpovědnosti mezinárodních organizací veřejného práva).

7. Právníky osobami nejsou, a proto nemohou být trestně odpovědné podle zákona, **organizační složky podniku** včetně **odštěpných závodů** zřízených zřizovatelem podle § 7 obch. zák., protože nemají samostatnou právní subjektivitu. Zásadní je, je-li zřizovatel organizační složky podniku včetně odštěpného závodu právníkou osobou, ať už českou, či zahraniční (pokud ano, srov. výklad níže). Je-li zřizovatelem podnikatel – fyzická osoba, přichází v úvahu její trestní odpovědnost dle trestního zákoníku, ne však dle TOPOZ (viz výše). Nikdo jiný než právníká či fyzická osoba pak zřizovatelem být nemůže; zejména není možné, aby byla organizační složka či odštěpný závod zřízen jinou organizační složkou, resp. odštěpným závodem.

8. Trestně odpovědné nejsou ani **provozovny** ve smyslu § 7 odst. 3 obch. zák., jako prostory, v nichž je uskutečňována určitá podnikatelská činnost.

9. Otázkou je, jestli je trestně odpovědný dle TOPOZ **zřizovatel organizační složky**, je-li jím právníká osoba, tj. právníká osoba, jež vystupuje v právních vztazích prostřednictvím organizační složky, která sama o sobě právníkou osobou není. Ve věcech organizační složky navenek vystupuje její vedoucí (§ 13 odst. 3 obch. zák.), který je osobou zapsanou v obchodním rejstříku a zmocněnou za zřizovatele jako podnikatele činit veškeré úkony týkající se složky. Organizační složka je jakousi prodlouženou rukou svého zřizovatele – podnikatele, který je často obchodní společností se sídlem mimo Českou republiku. Právní úkony činěné vedoucím organizační složky jsou úkony činěnými jménem

a na účet zřizovatele složky, a tedy se všemi právními důsledky pro zřizovatele složky. Tím, že zřizovatel je právnickou osobou, je podle zákona (na rozdíl od složky) trestně odpovědný za své jednání. Praktickou otázkou ovšem zůstává, zda může být zřizovatel trestně odpovědný za jednání vedoucího své organizační složky, který je od okamžiku svého zápisu do obchodního rejstříku oprávněn zastupovat přímo zřizovatele. Domníváme se, že není žádný důvod, aby byla vyloučena trestní odpovědnost zřizovatele – právnické osoby za jednání, kterého se dopustil vedoucí organizační složky zřízené takovou právnickou osobou jako její zmocněnec, případně zaměstnanci u složky pracující. Je totiž třeba přihlídnout k tomu, že veškeré právní úkony i faktické úkony, které vedoucí organizační složky v rámci činnosti složky učiní, jsou úkony činěné za zřizovatele. Navíc jak vedoucí složky, tak všichni její zaměstnanci jsou zaměstnanci zřizovatele, kteří činí úkony za zřizovatele. Právě z těchto důvodů je třeba dojít k závěru, že sama organizační složka není a nemůže být trestně odpovědná, protože není právnickou osobou, sama právnická osoba – zřizovatel takové organizační složky pak ale za své trestní jednání učiněné v rámci provozu složky trestně odpovědný bude, a to za podmínek TOPOZ. Tyto závěry se pak obdobně uplatní i ve vztahu k odštěpnému závodu.

10. Právnickými osobami rovněž nejsou **organizační složky státu**, jak jsou vymezeny v § 3 zákona č. 219/2000 Sb., o majetku České republiky, ve znění pozdějších předpisů, tj. jako účetní jednotky oprávněné hospodařit s majetkem státu, nikoliv však jako právnické osoby. K této problematice srov. komentář k § 6 odst. 1.

11. Mezi právnické osoby rovněž nepatří **sdružení podle § 829 až 841 obč. zák.**, ať už je jeho účel jakýkoliv (mj. podnikání, neziskový, výkon advokacie atd.), ale ani **tiché společenství** vzniklé na základě smlouvy o tichém společenství dle § 673 a násl. obč. zák.

K odst. 2

12. Podle důvodové zprávy není TOPOZ zcela samostatným zákonem, ale navazuje na předpisy trestního práva v oblasti práva hmotného a procesního, kterými jsou trestní zákoník³⁾ a trestní řád⁴⁾. Jde svou povahou o zákon, který bývá označován jako „vedlejší trestní zákon“ a pro nějž je typické, že obsahuje jak hmotněprávní, tak procesní ustanovení.

13. Ustanovení § 1 odst. 2 vykládá vztah TOPOZ k trestnímu zákoníku a trestnímu řádu tak, že se trestní zákoník a trestní řád použije:

- nestanoví-li TOPOZ jinak a
- není-li to z povahy věci vyloučeno.

14. V praxi se subsidiarita trestního zákoníku a trestního řádu ve vztahu k TOPOZ bude projevovat následujícím způsobem:

³⁾ Zákon č. 40/2009 Sb., ve znění pozdějších předpisů.

⁴⁾ Zákon č. 141/1961 Sb., ve znění pozdějších předpisů.

- **Úplná zvláštní úprava v TOPOZ** – stanoví-li TOPOZ zvláštní úpravu, v tomto rozsahu se nepoužije trestní zákoník, ani trestní řád.
- **Absence zvláštní úpravy v TOPOZ** – pokud TOPOZ konkrétní institut neupravuje, platí obecná úprava podle trestního zákoníku a trestního řádu, není-li to z povahy věci vyloučeno.
- **Částečná zvláštní úprava v TOPOZ** – pokud TOPOZ upravuje některý z institutů toliko částečně, opět subsidiárně platí ve zbytku úpravy trestní zákoník a trestní řád, pokud to z povahy věci není vyloučeno (trest odnětí svobody, trest domácího vězení, vazba, nutná obhajoba atd.).

15. Předpisy trestního práva hmotného a procesního tvoří trestní zákoník, trestní řád a podle povahy věci zákon o soudnictví ve věcech mládeže.⁵⁾ V případě mladistvých bude sice použití TOPOZ spíše výjimečné, ale není vyloučeno například v případě nezletilých zaměstnanců [§ 8 odst. 1 písm. d) a odst. 2 písm. b)].

K odst. 3

16. Jedná se pouze o technické ustanovení. Nově, pokud by jiný právní předpis odkazoval na trestní řízení, znamenalo by to, že odkazuje nejen na trestní řád a zákon o soudnictví ve věcech mládeže (srov. § 97 odst. 2), ale i na TOPOZ, který vedle obou zmiňovaných právních předpisů je nově právním předpisem dalším, který upravuje trestní řízení.

Související ustanovení:

§ 6 – vyloučení odpovědnosti některých právnických osob za trestný čin; § 7 – trestné činy; § 15 – druhy trestů a ochranných opatření; § 26 – zabránění věci nebo jiné majetkové hodnoty; § 35 – obhájce.

Související předpisy:

§ 2, 7, § 13 obch. zák.; § 18, § 20f obč. zák.; zákon č. 83/1990 Sb., o sdružování občanů; zákon č. 220/1991 Sb., o České lékařské komoře, České stomatologické komoře a České lékárnické komoře; zákon č. 381/1991 Sb., o Komoře veterinárních lékařů České republiky; zákon č. 424/1991 Sb., o sdružování v politických stranách a v politických hnutích; zákon č. 455/1991 Sb., o živnostenském podnikání; zákon č. 483/1991 Sb., o České televizi; zákon č. 484/1991 Sb., o Českém rozhlasu; zákon č. 551/1991 Sb., o Všeobecné zdravotní pojišťovně ČR; zákon č. 569/1991 Sb., o Pozemkovém fondu České republiky; zákon č. 229/1992 Sb., o komoditních burzách; zákon č. 239/1992 Sb., o Státním fondu kultury; zákon č. 241/1992 Sb., o Státním fondu České republiky pro podporu a rozvoj české kinematografie; zákon č. 280/1992 Sb., o resortních, oborových, podnikových a dalších zdravotních pojišťovnách; zákon č. 301/1992 Sb., o Hospodářské komoře České republiky a Agrární komoře České republiky; zákon č. 358/1992 Sb., o notářích a jejich činnosti (notářský řád);

⁵⁾ § 110 tr. zák., § 291 tr. ř., zákon č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů (zákon o soudnictví ve věcech mládeže), ve znění pozdějších předpisů.

zákon č. 360/1992 Sb., o výkonu povolání autorizovaných architektů a o výkonu povolání autorizovaných inženýrů a techniků činných ve výstavbě; zákon č. 517/1992 Sb., o České tiskové kanceláři; zákon č. 523/1992 Sb., o daňovém poradenství a Komoře daňových poradců České republiky; zákon č. 6/1993 Sb., o České národní bance; zákon č. 72/1994 Sb., o vlastnictví bytů; zákon č. 248/1995 Sb., o obecně prospěšných společnostech; zákon č. 85/1996 Sb., o advokacii; zákon č. 77/1997 Sb., o státním podniku; zákon č. 227/1997 Sb., o nadacích a nadačních фондах; zákon č. 111/1998 Sb., o vysokých školách; zákon č. 104/2000 Sb., o Státním fondu dopravní infrastruktury; zákon č. 128/2000 Sb., o obcích (obecní zřízení); zákon č. 129/2000 Sb., o krajích (krajské zřízení); zákona č. 131/2000 Sb., o hlavním městě Praze; zákon č. 211/2000 Sb., o Státním fondu rozvoje bydlení; zákon č. 218/2000 Sb., o rozpočtových pravidlech; zákon č. 219/2000 Sb., o majetku České republiky a jejím vystupování v právních vztazích; zákon č. 250/2000 Sb., o rozpočtových pravidlech územních rozpočtů; zákon č. 256/2000 Sb., o Státním zemědělském intervenčním fondu; zákon č. 120/2001 Sb., exekuční řád; zákon č. 449/2001 Sb., o myslivosti; zákon č. 3/2002 Sb., o církvích a náboženských společnostech; zákon č. 77/2002 Sb., o akciové společnosti České dráhy a státní organizaci Správa železniční dopravní cesty; zákon č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže; zákon č. 360/2004 Sb., o evropském hospodářském zájmovém sdružení; zákon č. 417/2004 Sb., o patentových zástupcích; zákon č. 561/2004 Sb., školský zákon; zákon č. 341/2005 Sb., o veřejných výzkumných institucích; zákon č. 245/2006 Sb., o veřejných neziskových ústavních zdravotnických zařízeních; zákon č. 307/2006 Sb., o evropské družstevní společnosti; zákon č. 93/2009 Sb., o auditorech; zákon č. 627/2004 Sb., o Evropské společnosti; nařízení Rady (ES) č. 2157/2001, o statutu Evropské společnosti (SE); nařízení Rady (ES) č. 1435/2003, o statutu evropské družstevní společnosti; směrnice Rady 2003/72/ES, kterou se doplňuje statut evropské družstevní společnosti s ohledem na zapojení zaměstnanců; nařízení Rady (EHS) č. 2137/85.

§ 2

Místní působnost

(1) Podle zákona České republiky se posuzuje trestnost činu spáchaného na území České republiky právnickou osobou, která má sídlo v České republice nebo má na území České republiky umístěn podnik nebo organizační složku, anebo zde alespoň vykonává svoji činnost nebo zde má svůj majetek.

(2) Trestný čin se považuje za spáchaný na území České republiky, dopustila-li se právnická osoba jednání

- a) zcela nebo zčásti na území České republiky, i když porušení nebo ohrožení zájmu chráněného trestním zákonem nastalo nebo mělo nastat zcela nebo zčásti v cizině, nebo**
- b) v cizině, pokud porušení nebo ohrožení zájmu chráněného trestním zákonem nastalo nebo mělo, byť i jen zčásti, nastat na území České republiky.**

(3) Na účastenství se užije obdobně § 4 odst. 3 a 4 trestního zákoníku.

K § 2

1. V trestním právu mezinárodním se vyvinulo několik zásad, které ve svém souhrnu vymezují rozsah trestní pravomoci státu, a tím i pravomoci soudů. Tyto zásady se označují jako „jurisdikce“, která je ústřední vlastností vnitřní suverenity státu.⁶⁾ Jedná se o zásady teritoriality, personality, registrace, ochrany, univerzality a subsidiární univerzality. Dosud byly tyto zásady uplatňovány ve vztahu k fyzickým osobám, jejich použití lze však bezpochyby rozšířit i na osoby právnické. Podle důvodové zprávy bylo na rozdíl od působnosti trestního zákoníku přihlédnuto k tomu, že právnické osoby se vykazují určitými odlišnostmi danými způsobem jejich vzniku, existence a zániku, jakož i k reálné možnosti právnickou osobu postihnout. Při vymezení působnosti TOPOZ bylo vycházeno jednak z požadavků mezinárodních dokumentů, jednak z toho, aby bylo vůbec možné reálně právnickou osobu v České republice postihnout.

K odst. 1

2. V prvním odstavci zakotvil zákonodárce hlavní zásadu, a to **zásadu teritoriality**, která pro použití zákona vyžaduje, aby byl čin spáchán na území republiky vymezeného hranicí, včetně vzdušného prostoru nad ním a pod zemí. Dle zákona se bude posuzovat trestnost činu spáchaného na území České republiky tehdy, dopustí-li se ho právnické osoba, která:

- má v České republice své sídlo nebo
- zde má umístěný svůj podnik, organizační složku anebo
- zde alespoň vykonává svoji činnost nebo
- zde má svůj majetek.

3. Aby bylo v případě konkrétního trestného činu možno postupovat dle zákona, vyžaduje zásada teritoriality splnění podmínky území a subjektu.

4. Na základě ustanovení odst. 1 můžeme rozlišit trestně odpovědné právnické osoby na **české**, které mají na území České republiky sídlo, a **zahraniční**, které mají své sídlo v jiném státě a na území České republiky mají svůj podnik, organizační složku, svůj majetek nebo zde vykonávají svou činnost.

5. **Trestností činu** se rozumí možnost, že obviněný bude pro určitý trestný čin odsouzen, tj. po podání obžaloby bude pro tentýž trestný čin (skutek) uznán vinným a uložen mu trest. Jsou to tedy všechny podmínky relevantní pro výrok o vině a trestu.⁷⁾ K termínu „**právnické osoby**“ srov. komentář k § 1 odst. 1.

6. **Území České republiky** jako takové není v žádném právním předpise definováno. Hovoří o něm čl. 11 Ústavy,⁸⁾ dle kterého tvoří území České republiky nedílný celek, jehož státní hranice mohou být měněny jen ústavním zákonem.⁹⁾

⁶⁾ Fenyk, J., Hájek, R., Stříž, I., Polák, P. *Trestní zákoník a trestní řád: průvodce trestněprávními předpisy a judikaturou. 1. díl. Trestní zákoník*. Praha: Linde, 2010, s. 19.

⁷⁾ Šámal, P., a kol. *Trestní zákoník I. § 1 až 139. Komentář*. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2009, s. 56.

⁸⁾ Ústavní zákon ČNR č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky.

⁹⁾ Více informací např. Klíma, K., a kol. *Komentář k Ústavě a Listině. 1. díl. 2. vydání*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2009, s. 182 a násl.

V zákoně o státních hranicích ovšem nalezneme legální definici státní hranice. **Státní hranice** oddělují výsostně území České republiky od území sousedních států jak na zemském povrchu, tak svislým směrem ve vzdušném prostoru i pod zemským povrchem, v nadzemních i podzemních stavbách a zařízeních. Státní hranice jsou stanoveny mezinárodní smlouvou nebo ústavním zákonem. Polohu státních hranic lze určit z hraničního dokumentárního díla nebo z vyznačení průběhu státních hranic v terénu.¹⁰⁾

7. Veškeré právnické osoby se **sídlem** v České republice vyjma těch uvedených v § 6 jsou trestně odpovědné. Sídlo právnické osoby je definované v § 19c obč. zák. V převážné většině případů jsou právnické osoby se sídlem na území České republiky zapsané v některém z **úředních rejstříků**, který rovněž údaj o sídle obsahuje. Již samotný fakt, že je právnická osoba takto evidována, implikuje, že má na území České republiky sídlo. Nejčastěji bude sídlo právnické osoby možné zjistit z těchto rejstříků. Jednou z výjimek jsou církve a náboženské společnosti, pro které platí speciální úprava a jejich sídlem se rozumí tuzemská adresa jejich ústředí.¹¹⁾

8. TOPOZ dopadá ale i na zahraniční právnické osoby, které nemají v České republice své sídlo, ale mají zde svůj podnik. Použití termínu „**podnik**“ naznačuje, že se musí jednat nutně o zahraniční právnickou osobu, která v České republice podniká, protože podnik je termínem obchodního práva. Podnikem¹²⁾ se rozumí soubor hmotných, jakož i osobních a nehmotných složek podnikání. Jedná se o věc hromadnou, tedy objekt, nikoli subjekt obchodněprávních vztahů. **Podnik sám o sobě nemá právní subjektivitu.** K podniku náleží věci, práva a jiné majetkové hodnoty, které patří podnikateli a slouží k provozování podniku nebo vzhledem ke své povaze mají tomuto účelu sloužit. V praxi by se mohlo nejčastěji jednat o podnikání zahraničního subjektu v České republice jinak než prostřednictvím organizační složky, tj. zejména prostřednictvím zdejší provozovny či zastoupení, které nejsou právnickou osobou, ale mají shora popsané vlastnosti podniku. Fakt, že zahraniční právnická osoba má v České republice provozovnu či zdejší zastoupení, které je podnikem, pak zakládá potenciální trestní odpovědnost takové zahraniční právnické osoby v režimu zákona.

9. Trestně odpovědná podle zákona bude i zahraniční právnická osoba, která na území České republiky podniká prostřednictvím **organizační složky**.

10. Dle díkce odst. 1 navíc pro trestní odpovědnost zcela postačuje, pokud zde daná zahraniční právnická osoba **vykonává svoji činnost**, aniž by na území České republiky musela nutně mít svoji provozovnu či zastoupení. Domníváme se, že zahraniční právnická osoba vykonává na území České republiky činnost i v případě, kdy zde bude mít daná právnická osoba například pronajatou

¹⁰⁾ § 2 zákona č. 312/2001 Sb., o státních hranicích, ve znění pozdějších předpisů.

¹¹⁾ Srov. Švestka, J., Spáčil, J., Škárová, M., Hulmák, M., a kol. *Občanský zákoník I. § 1 až 459. Komentář*. 2. vydání. Praha: C. H. Beck, 2009, s. 253.

¹²⁾ § 5 obch. zák.

kancelář či byt nebo jiný prostor, z něhož bude vykonávat svoji činnost a za jehož užívání bude platit. Trestně odpovědná bude ale i zahraniční právnická osoba, pokud bude zaměstnávat osoby v pracovním poměru nebo bude spolupracovat s jinými osobami na základě obchodní smlouvy (např. smlouva o obchodním zastoupení podle § 652 a násl. obch. zák.), za podmínky, že tyto budou na území České republiky vykonávat činnost na její účet, ať už jménem svým, nebo jménem dané právnické osoby.

11. Postačí ale, aby zde měla zahraniční právnická osoba, která nemá na území České republiky ani sídlo, ani složku, ani zde nevykonává jinak svoji činnost, svůj **majetek**. Majetkem se přitom myslí nejen majetek nemovitý, ale i majetek movitý, u něhož je zřejmé, že vlastníkem je dotyčná právnická osoba, ale postačí i **finanční prostředky na účtu u banky**, družstevní záložny nebo jiné finanční instituce na území České republiky.

12. Trestně odpovědná podle zákona může být např. zahraniční právnická osoba se sídlem v zahraničí, a to za porušení autorského práva, práv souvisejících s právem autorským a práv k databázi podle § 270 tr. zák., pokud bude majitelem počítačových serverů, které budou umístěny na území České republiky, na nichž budou instalovány nelegálně získané kopie počítačového softwaru. V takovém případě přichází v úvahu působnost podle TOPOZ, protože daná zahraniční právnická osoba má na území České republiky svůj majetek, a to i kdyby jinak na území České republiky svoji činnost nevykonávala.

K odst. 2

13. V tomto odstavci upravil zákonodárce problematiku působnosti zákona ve vztahu k tzv. **distančním deliktům**. Stejně jako v trestním zákoníku je zde využíváno určité fikce, na základě které se za činy spáchané na území České republiky považují činy, u kterých tento územní požadavek není naplněn buď zcela, nebo vůbec. Jde o jednání, kterého se dopustila právnická osoba zcela nebo zčásti na území České republiky, i když porušení nebo ohrožení zájmu chráněného trestním zákonem nastalo nebo mělo nastat zcela nebo zčásti v cizině, nebo se ho dopustila v cizině, pokud porušení nebo ohrožení zájmu chráněného trestním zákonem nastalo nebo mělo, byť i jen zčásti, nastat na území České republiky. U distančních deliktů tedy není totožné místo, kde došlo k deliktárnímu jednání, s místem, kde došlo ke vzniku následku, resp. účinku tohoto deliktárního jednání. Podle ustálené soudní praxe¹³⁾ je za místo spáchání trestného činu třeba považovat místo, kde došlo k jednání pachatele, naplňujícímu objektivní stránku trestného činu, i místo, kde nastal nebo měl nastat následek trestného činu. Jestliže následek nastal nebo měl nastat na jiném místě, než na kterém byla vykonána trestná činnost, jde o tzv. distanční delikt, u něhož místem spáchání je jak místo, kde došlo k jednání pachatele, tak i místo, kde došlo k následku.

¹³⁾ Srov. rozhodnutí Nejvyššího soudu ze dne 21. 12. 2010, sp. zn. 11 Td 72/2010.

K odst. 3

14. Ohledně působnosti TOPOZ v případech **účastenství** (v podrobnostech srov. komentář k § 9) odkazuje zákon na právní úpravu obsaženou v trestním zákoníku. Podle této úpravy je účastenství spácháno na území České republiky:

- a) je-li tu spáchán čin pachatele, kdy místo spáchání takového činu se posuzuje obdobně podle odst. 2 § 4 tr. zák., nebo
- b) jednal-li tu zčásti účastník činu spáchaného v cizině.

15. Jednal-li účastník na území České republiky, užije se na účastenství zákona České republiky bez ohledu na to, zda je čin pachatele v cizině trestný.

Související ustanovení:

§ 3 – (*zásada personalit*); § 4 – (*zásada univerzality*); § 5 – (*působnost stanovená mezinárodní smlouvou*).

Související předpisy:

§ 4 tr. zák.; § 5, § 6, § 7, § 21, § 35 písm. a), § 38f obch. zák.; čl. 11 Ústavy; § 2 zákona č. 312/2001 Sb., o státních hranicích.

§ 3

(Zásada personalit)

Podle zákona České republiky se posuzuje také trestnost činu, pokud jej v cizině spáchala právnická osoba mající sídlo v České republice.

K § 3

Toto ustanovení upravuje tzv. **zásadu personalit**, konkrétně její aktivní variantu, která umožňuje, aby se trestnost činu právnické osoby mající sídlo na území České republiky posuzovala dle zákona i za situace, že ke spáchání činu došlo mimo hranice státu. Zatímco trestní zákoník využívá, pokud jde o trestní odpovědnost fyzických osob, zejména institutu občanství, rozhodujícím faktorem v případě osob právnických je jejich sídlo (srov. komentář k § 2). Stát prostřednictvím této zásady požaduje po právnických osobách, které mají na území České republiky své sídlo, aby dodržovaly příkazy a zákazy obsažené v českém trestním právu hmotném, nejen na území státu, ale také v cizině.¹⁴⁾

Související ustanovení:

§ 2 – místní působnost; § 4 – (*zásada univerzality*); § 5 – (*působnost stanovená mezinárodní smlouvou*).

Související předpisy:

§ 6 tr. zák.; § 5, § 35 obch. zák.

¹⁴⁾ Více k zásadě personalit, pokud jde o fyzické osoby, viz např. Šámal, P., a kol. *Trestní zákoník I. § 1 až 139. Komentář*. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2009, s. 60 a násl.